

Ilxomiddin RUSTAMOV,

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali, O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti

E-mail: iarustamov@mail.ru

Tel: +998944440044

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali, O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti M.Teshaboev taqrizi asosida

IBN SINO FALSAFIY QARASHLARINI O'RGANILISH TARIXIDAN

Аннотация

Maqolada Ibn Sino ijodida falsafiy qarashlar va ularning o'rganilish tarixi haqida so'z borgan. Muallif Ibn Sino falsafa, tabiat, tibbiyot va badiiy adabiyotda, musiqa kabi boshqa fanlar sohasida yozgan asarlarini falsafiy mohiyatini yoritishga harakat qilgan.

Kalit so'zlar: Falsafa, tibbiyot, musiqa, ilm, madaniyat

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ ИБН СИНА

Аннотация

В статье говорится о философских взглядах в творчестве Ибн Сины и истории их изучения. Автор Ибн Сина пытался осветить философскую суть своих произведений, написанных в области философии, природы, медицины и художественной литературы, а также музыки.

Ключевые слова: Философия, медицина, музыка, наука, культура.

FROM THE HISTORY OF STUDYING THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF IBN SINO

Annotation

The article talks about the philosophical views in the works of Ibn Sina and the history of their study. The author Ibn Sina tried to illuminate the philosophical essence of his works written in the fields of philosophy, nature, medicine and fiction, as well as music.

Key words: Philosophy, medicine, music, science, culture.

Kirish. Ibn Sino ilmiy ijodiy faoliyatining bir qismi Isfahon va Hamadonda o'tgan. 1014-yildan boshlab umrining oxirigacha Hamadon shahrida yashagan va bu yerning ilmiy, madaniy, adabiy muhiti bilan bevosita aloqador bo'lgan.[1]

Buyuk faylasuf olim Ibn Sino falsafa, tabiat, tibbiyot va boshqa fanlar sohasida yozgan ko'plab asarlar qatorida badiiy adabiyotda, musiqa ham samarali ijod etib, bir qancha asarlarini qoldirgan. Yuqorida keltirilgan shaharlarning deyarli hammasida Ibn Sino yashagan va shubhasiz, adabiy hayot bilan tanishgan va shoirlar, faylasuf olimlar bilan muloqotda bo'lgan edi. Ibn Sinoning falsafiy merosini chuqur o'rganish bu masalani yanada oydinlashtiradi.

Metod va asosiy qism. Ilmiy falsafiy yo'nalishdagi manbalarda yozilishicha, somoniy hukmdorlar ilm, ma'rifat, faylasuf olimlar ahlini qadrlab, ularga homiylik qilganlar. Ibn Sinodan keyin yashagan olim, g'uriy podshohlarning kotibi Nizomiy Aruziy Samarqandiy "Majmui-navodir yohud chohar maqola" asarida bunday yozadi: "Nasr ibn Ahmad somoniylar sulolasiga mansub olimlarning durdonasi edi. Bu xonadonning gullab-ashnagan payti uning podshohlik davriga to'g'ri kelib, qudrat vositalari podshohlik davriga va farovonlik nihoyatda kuchaygan, xazina to'kin, lashkar jangovar edi. Hukmdor Nasr ibn Ahmad qishni Buxoro shahrida o'tkazar, yozda esa Samarqand yoki Xurosonning birorta shahriga borardi [2]. Somoniy davlati gullab-ashnagan vaqtda Movarounnahr va Xurosonda ko'pchilik viloyatlarning poytaxti hisoblangan Balx, Nishopur, Bust, Isfahon, Marv va boshqa shaharlarda ham Buxoroga tobe amirlar o'z atrofiga faylasuf olimlar, ilm ma'rifatli, iste'dod egalari to'plab, faol madaniy hayot kechirganlar. Jumladan Abu Ali Simjur, Alp tegin, Foyiq, Sabuntagin kabi qudratli amirlar ham ilm-fan vakillariga homiylik qilganlar.

Xorazmshohlar, somoniylar va g'aznaviylar davrida yashagan bu ziyolilarning ham lashkarboshi, faylasuf, shoir, geograf, tabib va munajjim bo'lganligi Sharq Uyg'onish davri gumanizmini ifodalovchi alomatlar, belgilardir.

Somoniy va g'aznaviylar davrida hurfiylik va shaxs erkinligi, salbiy, tanqidiy mavzularda ijod qilgan faylasuflar, badiiy adabiyot vakillarining ham iste'dodi, ijodi namunalari hurmat qilinish, ular hokimiyat vakillarini tanqid qilgan bo'lsalar ham, bosh vazir ularni yuqori mansablarga ko'targan. Adab, axloq ilmlarida mashhur bo'lgan shoir Abu Ahmad she'rlaridan birida vazir Jayhoniyni qorovullikka ham yaramaysan deb tanqid qiladi. Shunga qaramay, uning qobiliyatini hisobga olib uni viloyatga hokim qilib tayinladilar.

Yosh faylasuf olim Ibn Sino mana shunday ijtimoiy-madaniy muhitda o'sib ulg'aydi. Jumladan, Ibn Sino o'zi yozgan tarjimai holidan yoshlik yillari, faylasuf sifatida shakllanishi haqida bunday deydi:

"So'ngra bu (Afshonadan) Buxoro shahriga ko'chib keldik. Meni Qur'on va adab (ilmlarini) o'qitadigan muallimlarga topshirdilar. Yoshim o'nga to'lganda men Qur'onni va adab ilmlaridan ko'pini o'zlashtirib olgan edim. Hatto odamlar menga ajablanadigan bo'ldilar. Otam misrliklar da'vatini qabul qilganlardan bo'lib, ismoiliylardan hisoblanardi va ularning nafs (jon) va aql haqidagi gaplarini va tushunchalarini eshitib yurardim, ukam ham shunday qilardi. Ko'pincha ular bu xususda o'zaro suhbatlashib o'tirishganida men ularning gaplarini tushunardim, lekin qalbim buni qabul etmas edi" [4].

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Ismoiliya ta'limotining kelib chiqishi Hazrat Ali avlodidan Ja'far Sodiqning o'g'li Muso al-Kozimni (vaf.799) yettinchi imom, deb tan olinishi bilan bog'liq. Islom dinidagi Shia mazhabidagilarning boshqa bir guruhi Ja'far Sodiqning katta o'g'li Ismoilni yettinchi imom, deb tan olganlar.

Imom Ismoil otasidan avval vafot etgani uchun uning o'g'li Muhammad ibn Ismoilni yettinchi imom-rahbar deb tan oldilar. Muso al-Kozim tarafdorlari o'zlarini imomiylar deb, Muhammad ibn Ismoil tarafdorlari esa o'zlarini ismoiliylar deb atay boshladilar.

Ismoiliya mazhabi, firqasi tarafdorlarining avval Bahraynda, so'ng Misrda davlatni qo'lga olishlari tavhid, kalom, fiqh-islom qonunchiligida ham yangicha qarashlar shakllanishiga olib keldi. IX asr oxirlarida Bahrayndagi ismoiliylarning bir oqimi, mazhabi hisoblangan qarmatiylar Bahrayn, Xuroson, Yaman, Suriya, Mag'rib, Shimoliy Afrikada, Jazoir, Marokash, Tunisda mavqeyi kuchayib, Hijoz diyoridagi Makka va Madina shaharlarini ham egallab, Ka'baning to'g'risidagi muqaddas qoratoshni sindirib, ikkiga bo'lib, Bahraynga olib ketdilar va Qoratoshga sig'inish, uni tavof etishni shirk deb hisoblab, bu ishni man qilib,

taqiqlab qo'ydilar.

Ismoiliylar mazhabi vakillari Hazrat Alini birinchi imom, uning o'g'illaridan Hasanni - ikkinchi, Husaynni uchinchi, Ja'far ibn Sodiqni - to'rtinchi, uning katta o'g'lini Muso al-Kozimni-beshinchi imom, Ja'far Sodiqning kichik o'g'li Ismoil otasi hayotligida vafot etgani uchun, uning o'g'li Muhammad ibn Ismoilni oltinchi imom deb hisoblaydilar[5].

Ismoiliy-qarmatdiy davlatining siyosiy, huquqiy, ijtimoiy tuzumida jamiyat hayotida adolat o'rnatish, tenglik, ya'ni boylar va kambag'allar orasida tafovutlar bo'lmasligi, urush-qirg'inlarda topilgan boylik, o'ljalar va turli hayot noz-ne'matlari, barcha moddiy, ma'naviy mulklar umumiy bo'lishi qoidalariga qat'iy rioya qilingan[6]. Ismoiliylar hukmronligi davrida josuslik, qo'poruvchanlik kabi terroristik harakatlarga ham keng yo'l berilgan.

Ibn Sino ma'lumot beradiki, ismoiliylar toifasiga mansub otasi va ukasi uni (Husayn Abu Alini) ham yashirin harakatga da'vat qilganlar. Lekin Ibn Sino siyosiy sohadan ko'ra ilm-fanlarni, ma'rifatni, falsafani o'rganishga qiziqqani uchun otasining da'vatiga qo'shilmagan.

Ibn Sinoning otasi ismoiliya ta'limotini qabul qilganligi tufayli, uning ishtirokida mavjud bo'lgan siyosiy tuzumga qarshi yashirin tarafdorlar to'plaganidan xulosa qilish mumkinki, Nosir Xusrav da'vatlaridan chorak asr avval somoniylar hukmronligi davrida ham ismoiliya tarafdorlari siyosiy tuzumdan norozi bo'lganlar. Yosh olim Ibn Sino otasining da'vatiga qo'shilmagan. Yosh Ibn Sino ham ismoiliya tarafdori bo'lgan, lekin buni yashirib, sir tutgan[7]. Bizning fikrimizcha, Ibn Sino iste'dodli shifokor, faylasuf olim sifatida somoniylar saroyida izzat-hurmat topgan va somoniy sulolasi vakillarning ilm-ma'rifatga homiyligini ko'rgan. Shu bilan birga u Xorazmdagi Ma'mun akademiyasida ham, Abu Sahd Masihiy, Abu Rayhon Beruniy bilan tabiiyot va falsafa masalalarida bemalol suhbat qila oladigan va bahslashuvchi, shakllangan alloma bo'lib tanilgan, o'z hayotini ilm-fanlarga bag'ishlagani uchun ismoiliylarning siyosiy da'vatlariga moyillik bildirmagan. Faylasuf olim ismoiliya ta'limotidan ko'ra, yunon klassik faylasuf vakili Aristotel va mutafakkir Abu Nasr Forobiy falsafasi mazmuniga, g'oyalari katta qiziqish bildirgan.

Ibn Sino adab, axloq mavzusidagi ilmlarini mustaqil o'rganish bilan cheklanmasdan, tabiiy va falsafiy fanlarga ham qiziqib, dunyoviy bilimlarning soxta g'oyalardan ajratuvchi mantiq ilmini yoshligidan o'rgana boshlaydi.

Ibn Sino "Tarjimai hol"ida yozishicha, uning zamonoshi Ismoil Zohiddan faqat fiqh masalalarini o'rganib qolmay, dialektik mantiq ilmiya doir asarlarini ham o'zlashtirgan. "Shu bilan men (ilmiy masalalarda haqiqiy javobni) talab yo'llarini va javob beruvchiga e'tiroz bildirish usullarini, ularda (faylasuf sofistlar va dialektikalarda) joriy bo'lgan yo'sinda bilib olib, bu sohani eng yaxshi tushunadiganlardan bo'lib qolgan edim.

Atoqli faylasuf olim akademik Mubin Baratovning yozishicha, Abu Ali ibn Sino jahon madaniyatiga buyuk hissa qo'shgan mashhur qomusiy olim – tabiatshunos, faylasuf, tibbiyot ilmi donishmandi, astronom, matematik musiqashunos, yozuvchi va shoir edi [8]. Ibn Sino Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Muhammad al-Xorazmiy, Al-Farg'oniy qatorida O'rta Osiyo xalqlari madaniyatini o'rta asrlar sharoitida dunyo madaniyatining oldingi qatoriga ko'targan buyuk mutafakkirlardan biridir. Ibn Sinoning yoshligi va yigilik chog'lari Buxoro shahrida o'tdi. Somoniylar davlatining poytaxti bo'lgan Buxoro shahri uzoq, tarixiy ilm-ma'rifat an'analariga ega bo'lib somoniylar sulolasi hukmronligi davrida ilm-fan markazi edi.

Sharq ilm-ma'rifat an'analariga ega bo'lgan somoniylar davlatining poytaxti Buxoro shahri butun Movarounnahrda, Xurosonda, O'rta va Yaqin Sharqdagi mashhur fan-madaniyat markazlaridan biriga aylangan edi. Buxoro shahrida badiiy hunarmandchilik, zargarlik, bo'yoq va qog'oz tayyorlash, o'ymakorlik, me'morlik rivojlangan. Shuningdek, tibbiyot, falsafa, san'at, tarix, huquqshunoslik ilmlari bilan shug'ullanuvchi ulamo, arab, fors va turkiy tillarda ijod qiluvchi faylasuf olimlar, adiblar va shoirlar to'plangan edi.

Ibn Sino yashagan davrda yurtimizda ilm-fan yuqori cho'qqiga ko'tarildi. Tabiiy fanlar sohasida Abu Rayhon Beruniy, Abu Said Masihiy, Abu Nasr ibn Iroq kabi buyuk siymolar ijod etdilar. Ibn Miskavayh (vafoti 1030), Abu Mansur as-Saolibiy (961-1038) kabi olimlar falsafa, tarix va adabiyot sohasida qalam tebratib, yirik ilmiy asarlar yaratdilar.

Ibn Sino falsafiy ta'limoti yaratilgan davrda arab, fors tilida chop etilgan asarlar tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan va bu davr ma'naviy hayoti haqida mustaqil bajarilgan ilmiy ishlar amalga oshirilgan.

Ta'kidlash lozimki, bu davrdagi faylasuf olimlar ijodi ravnaqida eng muhim ilmiy adabiy markaz bo'lgan somoniylar poytaxti Buxoro shahri ijodiy muhit muhim rol o'ynagan. Falsafiy olim As-Saolibiy o'z tazkirasida Buxoroda yashab ijod qilgan shoirlar haqida quyidagicha ma'lumot beradi: "Buxoro somoniylar (hukmronligi) davrida shon-shuhrat makoni, saltanat ka'basi va zamonasining ilg'or kishilari jamlangan, yer yuzi adiblarining yulduzlari porlagan va o'z davrining fozil kishilari yig'ilgan (joy) edi"[9], deb yozadi. Somoniylar fors tilida ijod etgan shoirlarni ko'proq rag'batlantirsalar ham, poytaxt Buxoroda va saroyda arab tilida ijod qilgan ijodkorlar ham yashaganlar. Faylasuf olimlar, adiblar turli sabablarga ko'ra arab halifaligining ilmiy markazi hisoblangan Buxoro shahriga boshpana qidirib va ilmiy ishlarini davom ettirish uchun kelganlar. As-Saolibiy o'z asarida quyidagicha yozadi: «U yerda (ya'ni Buxoroda) Abu-l-Hasan al-Lahhom, Abu Muhammad ibn Matron, Abu Ja'far ibn al-Abbos ibn al-Hasan, Abu Muhammad ibn Abu-s-Siyob, Abu Nasr al-Huzaymiy, Abu Nasr az-Zarifiy, Rajo Ibn al-Valid al-Isfahoniy, Ali ibn Xorun ash-Shayboniy, Abu Ishoq al-Forsiy, Abu-d-Qosim ad-Dinavariy, Abu Ali az-Zavzaniy va ular (ya'ni somoniylar) xizmatida bo'lgan eng fozil muhojirlar to'planishgan edi. Faylasuf olimlar u yerda yig'ilishgach, ilmiy mavzudagi suhbatlari ularni bir-biri bilan yaqinlashtirgan edi. Faylasuf tadqiqotchi As-Saolibiyning "Yatimat ad-dahr" asarida Buxoro shahrida yashagan 47 ta arabiy shoir, adiblar, faylasuflar haqida qimmatli ma'lumot berilib, ularning asarlaridan ayrim namunalar keltirilgan. Bu she'riy parchalar qasida, hajviyot, vasf va boshqa janrlarda yozilgan ijod namunasi. Buxoro shahrida yashagan va ijod qilgan shoirlar, yozuvchilarning hikoyalari orasida somoniylar davlati amirlari, vazirlar va boshqa amaldorlar faoliyati tanqid qilingan hajviy she'rlar ham uchraydi. O'z taqdiri, qashshoqlik va zamonaning, yashab turgan jamiyatdagi noboplikdan shikoyat qilib yozilgan misralar ham mavjuddir.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Ibn Sinoning ilmiy ijodini o'rganish xaligacha katta e'tibor talab qilib kelmoqda, chunki, dunyo falsafasi va tibbiy yo'nalishlarida olimning yetakchi o'rinda turishi barchaga sir emas.

ADABIYOTLAR

1. Rustamov I.A. Philosophical heritage of Abu Ali Ibn Sina as an important source in the education of the modern specialists. THE ADVANSED SCIENCE JOURNAL SCIENCE ISSUE UNITED STATES. 2015-№1. 87-90
2. Rustamov I.A. Abu Ali Ibn-Sino doctrine in the context formation of harmoniously developed person. Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA, №1(57). 2018. – pp. 277-280.
3. Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоялар. – Тошкент, 1985. – Б.32.

4. Ибн Сино. Таржимаи ҳол.А.Ирисовнинг “Ҳаким ибн Сино” китобида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 62.
5. Ал-Фахрай. Китоб талҳис ал-баён фи зикри фи роқ ал-аҳли адйон. – Москва: Наука, 1988. – С. 26.
6. Семёнова Л.А. Из истории фатимидского Египта. – Москва: Наука, 1974. – С. 30.
7. Осимов М., Диноршоев М. Ибн Сино и его роль в развитии мировой цивилизации. В кн. Ибн Сино. Избранные философские произведения. – Москва: Наука, 1980. – С. 10.
8. Баратов М. Абу Али ибн Сино-буюк энциклопедист олим ва файласуф. – Тошкент: Фан, 1980. – Б.6-7.
9. D.Murtazaev. O`rta Osiyo xalqlari hayotida IX –XII asrlarda yuz bergan Uyg`onish (Renessans) davri. ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo`shgan hissasi. Navoiy, 2016. 4-b